

prijs € 3,95 jaargang 20, nummer 2, juni 2016

Duitse troepen in Harderwijk
Schietplaats Hierden
Pastoor Gerritsen

Vittepraetje

Kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich

ISSN 1386-1481

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden).....	2
Van de voorzitter (Matty Moggré).....	3
Prikbord.....	4
Historisch Kenniscentrum Harderwijk (Ed van der Heijden).....	4
Agenda 2016.....	5
Duitse troepen in Harderwijk (Peter Yska).....	6
Schietplaats Hierden (Reijntje Poolen-Brouwer)....	14
Wie was er eerder? Van der Valk of de Toekan (Philip van der Valk).....	15
Pastoor Gerritsen 1927-1933 (Niek de Jong).....	16
Westerborkpad, wandelen in het spoor van de Jodenvervolgving (Joop Kooiman).....	17
Harderwikers en/of Hierders (64) (Renate Uittien-Jacobs).....	18
Van alles wat ver-EEUW-igd (68) (Gijsje Verwijs-ten Hove).....	20
Visserijberichten.....	22

Van de redactie

U heeft al weer het 2e Vittepraetje "nieuwe stijl" in handen.

Het Vittepraetje van maart 2016, met meerdere verhalen over de watersnood van 1916, heeft veel positieve reacties opgeleverd en de redactie en het bestuur zijn nog steeds enthousiast over het nieuwe gezicht van het Vittepraetje. Wij waren heel blij met het applaus tijdens de ALV. Naast alle positiviteit hebben wij natuurlijk ook kritische reacties gekregen. Daar zijn we blij mee, want daar kunnen we ons blad nog mooier en beter door maken.

Er valt weer van alles te lezen in dit nummer. In deze tijd van het jaar wordt er altijd veel gepraat en geschreven over de Tweede Wereldoorlog. Zo ook in dit nummer. Het hoofdartikel gaat over de Duitse troepen die in 1940 in het begin van de oorlog in Harderwijk zijn geweest. Zoals u kunt lezen, was Harderwijk zelfs startpunt van een Duitse landingsoperatie op plaatsen in het Gooi. Verder is er een kort artikel opgenomen over de Duitse brug en de schietbaan in Hierden.

Daarnaast vindt u een artikel over pastoor Gerritsen, die van 1927 to 1933 pastoor was van de katholieke parochie. Hij heeft er voor gezorgd dat er bij het Piusziekenhuis een paviljoen voor longlijders werd gebouwd: het Theresia-paviljoen. Vanwege de actualiteit over de toekan bij Van der Valk kunt u ook een kort artikel lezen over Andries van der Valk. Deze Van der Valk was weliswaar predikant, maar heeft zich hier kortstondig, tussen 1781 en 1786, bezighouden met het maken van papier.

Uiteraard vindt u weer een prikbord, waarop zaken staan vermeld, die u misschien anders zou vergeten. De agenda voor de komende maanden is ook weer gevuld met verschillende activiteiten. Noteer ze in uw agenda!

De redactie wenst u veel leesplezier.

Ed van der Heijden

Afbeelding op voorblad:
Loogman, 'Harderwijk De Vischpoort' (uit de collectie van het Stedsmuseum Harderwijk)

BESTUUR
Voorzitter
Matty Moggré
voorzitter@herderewich.nl
tel: 0341-417460
Secretaris
John Wetzels
secretaris@herderewich.nl
Penningmeester
Karel Kok
penningmeester@herderewich.nl
Leden:
Leen Karssen
Martijn Pijnenburg
Huismeester Vischpoort:
Karel Kok
huismeester@herderewich.nl
tel: 0341-427195
Wim Petersen
REDACTIE
Hoofdredacteur
Ed van der Heijden
redactie@herderewich.nl
Eindredacteur
Gijsje Verwijs-ten Hove
VERSPREIDINGSTEAM:
Wim Buitenhuis
jowi34@solcon.nl
tel: 0341-412735
Ben Companjen
Karel Chr. Uittien
LEDENADMINISTRATIE
Ben Schuchard
ledenadministratie@herderewich.nl
WERKGROEPEN:
Archeologie:
Jeroen Dielemans (WhatsApp groep)
archeologie@herderewich.nl
Commissie Naamgeving:
Niek de Jong
Monumentcommissie:
Piet Stellingwerf
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
genealogie@herderewich.nl
Kroniek van Harderwijk:
Wietse Hummel
Hierden:
Evert Jacobs
hierden@herderewich.nl
Ornamenten Kunstwacht:
Karel Chr. Uittien
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
vacant
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl
CONTACT
De contactgegevens van bovenstaande personen en overige vrijwilligers kunt u terugvinden op onze website www.herderewich.nl
VITTEPRAETJE
Kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging
HERDEREWICH
Postbus 210
3840 AE Harderwijk
redactie@herderewich.nl
www.herderewich.nl
bank NL93 INGB 0003 0361 92
Sluiting aanleveren kopij voor het volgende Vittepraetje is 29 juli 2016
OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Wij verwelkomen de nieuwe leden:
E.C. Hop
A.H. van der Horst-Bilder
H.J. van Schaik
H. Vermeer
F. Vos
M. van Zanten

Samen sta je sterk

Dank u wel, leden van Herderewich. Tijdens de ledenvergadering applaudiseerde u voor het vernieuwde Vittepraetje. Dat is voor ons en voor de redactie een opsteker. We zijn blij dat het blad zo goed is ontvangen. Ook toonde u zich die avond tevreden over de aangeleverde stukken en het gevoerde beleid. Wel was er enige bezorgdheid over de begroting: gaan we het financieel redden? Ja, inderdaad, de drukkosten zijn hoger. We moeten er dus hard aan trekken, maar o.i. is de begroting zeer realistisch.

Tekenen voor een Historisch Kenniscentrum Harderwijk

Immers, bedrijven willen het blad (weer) sponsoren en er melden zich nieuwe leden aan. Daarnaast is de Vischpoort regelmatig in gebruik en verkopen we boeken. Het bestuur werkt er hard aan en het voelt zich gesteund door u. Want er zijn veel leden die een hoger bedrag overmaken dan de bijdrage van € 17,50! En er zijn leden die sponsors werven of nieuwe leden. Als elk lid nu eens één nieuw lid aanbrengt....! Dan komt het zeker goed met die begroting! Samen staan we sterk!

Naar aanleiding van een artikel in De Stentor heeft het bestuur een brief geschreven aan het college van B&W, cc aan het projectbureau Waterfront, waar

in het verontrusting uitsprekt over het feit, dat er onzorgvuldig is omgegaan met de archeologische vondsten aan de Strandboulevard, bij het voormalige restaurant Papa Beer. Dit heeft tot diverse gesprekken geleid: met de directeur van het projectbureau, Frank Brouwer, en met wethouder Pieter Teeninga. We ervaren dat onze ongerustheid serieus genomen wordt. Archeologisch Bureau Raap is ingeschakeld en er wordt zichtbaar naar oplossingen gezocht en deze worden gevonden, bijvoorbeeld toen er weer een boor door een muurgedeelte zou moeten om een leiding te kunnen leggen. We zijn blij dat we in het gemeentebestuur een gesprekspartner hebben. Er is bij het College historisch besef en er is belangstelling voor dat wat 'geschied is'. Dat betekent niet, dat we de ontwikkelingen niet kritisch moeten blijven volgen. En kijkt u alstublieft met ons mee. Onlangs werd ik als voorzitter betrokken bij het slopen van een muur, ergens in de binnenstad. Ook toen hebben we contact gezocht met de verantwoordelijke ambtenaar en wethouder. En bereidheid gevonden om over oplossingen te praten.

Een ander voorbeeld van de samenwerking met de gemeente is het veelvuldig overleg met de werkgroep Historisch Kenniscentrum. Het Historisch Kenniscentrum krijgt, ook in goed overleg met de gemeente, wethouder Jeroen de Jong, een plaats in de tekeningen van de verbouw van het Stadhuis. Dus, wanneer u iets ziet of hoort dat u verontrust, kom ermee. We kunnen samen op zoek naar oplossingen. Dat is de betekenis van een vereniging. Samen sta je sterk!

Ik wens u weer veel leesplezier met deze 'Vittepraet'.

Matty Moggré, voorzitter

prikkbord

Kunstwerken en ornamenten

Op de website van de gemeente is een overzicht te vinden van de kunstwerken en ornamenten in de openbare ruimten van Harderwijk: <http://harderwijk.kunstwacht.nl/>

Het artikel over het inloophuis in de Oude Synagoge uit het vorige Vittepraetje was van Stien van der Hout

Vrijwilligers gezocht

Er zijn nog plaatsen bij Herderewich voor mensen die de vereniging willen helpen: coördinator vrijwilligers, redactielid, kroniekschrijver. Samen staan we sterk voor de historie van Harderwijk. Kom ons helpen!

Heeft u een idee voor een lezing of activiteit? secretaris@herderewich.nl

Kent u iemand die ons blad zou willen sponsoren, of wilt u het zelf? Neem contact op met Leen Karssen, bibliotheek@herderewich.nl

Kent u iemand die u lid wilt maken? Doen!

Cultuurhistorische waarden

Bureau Lantschap heeft voor de gemeente Harderwijk een document samengesteld, waarin alle locaties zijn vermeld die een cultuurhistorische waarde hebben. Ook de waarde van het object is aangegeven. <http://www.harderwijk.nl/vrije-tijd/cultuur-historie>

Bibliotheek

Voor informatie over de boeken die te koop zijn of die u wilt lenen, kunt u terecht bij Leen Karssen, bibliotheek@herderewich.nl of tel. 418250. Op de website staat informatie over de beschikbare boeken.

tekst Ed van der Heijden

Historisch Kenniscentrum Harderwijk

In het Vittepraetje van december 2015 heeft u een artikel kunnen lezen over het Historisch Kenniscentrum Harderwijk (HKH).

Een initiatief van Herderewich, het Stedsmuseum en het Streekarchivariaat om krachten te bundelen met betrekking tot het toegankelijk maken van de historie van onze stad. Een ander in samenwerking met de Bibliotheek. Een werkgroep bestaande uit Liek Mulder, Matty Moggré, John Wetzels en Ed van der Heijden maakt zich hard voor de realisatie van dit HKH.

Zoals het er nu naar uitziet zal het kenniscentrum worden gerealiseerd in de nieuwbouw van het te verbouwen gemeentehuis. Er ligt een voorstel om in de ruimte links van de huidige hoofdingang een brede, gangachtige ruimte te creëren met een grote leestafel, spreek- en studieruimten, een plek voor debat. Deze ruimte, waarin het HKH een plek kan krijgen, sluit dan uiteindelijk aan op de bibliotheek zelf.

De huidige archiefbewaarplaats wordt gemoderniseerd en aangepast aan de huidige wettelijke eisen en zal ook worden uitgebreid. Dit betekent dat de huidige werk- en studieruimten van het archief zullen vervallen en het voorstel is om deze te verplaatsen naar ruimtes op de begane grond nabij de huidige zijingang, schuin tegenover het Fractiehuis. Voor de vrijwilligers van het archief wordt met hen gekeken wat de beste plaats is.

Om de band tussen archief en HKH in stand te houden en te versterken, dient er door alle partijen nauw te worden samengewerkt. Het HKH vangt uit de passanten die mensen op, die interesse in de stadsgeschiedenis hebben en daarover meer willen weten. Men kan zich informeren door gebruik te maken van de bibliotheken van Herderewich en het Stedsmuseum. Deze bibliotheken worden geïntegreerd in het computersysteem van de Bibliotheek, maar de boeken worden wel in aparte kasten opgeslagen. Via computers zijn digitale bestanden te raadplegen en het is mogelijk te overleggen met onze vrijwilligers. Als iemand originele stukken wil bestuderen, dient hij/zij gebruik te maken van de studieruimte van het archief. Wederzijds zal naar elkaar verwezen worden.

De verbouwing van het gemeentehuis zal medio 2017 gereed zijn.

agenda 2016

vrijdag 10 juni en zaterdag 11 juni
Aaltjesdagen, Vischpoort open.

dinsdag 14 juni

Erfgoedcafé: De Stille Wei m.m.v. wethouder Jeroen de Jong.
20.00 u., Stedsmuseum.

maandag 20 juni

Vischpoort: Bijeenkomst met belangstellenden voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.
Aanvang 20.00 u.

dinsdag 28 juni

"Rondje om de kerk". Mevrouw Meta Prins wijst ons op de interessante plekje aan de buitenkant van de Grote Kerk.
Verzamelen in de kerk om 19.30 u.

woensdag 13, 20 en 27 juli en 4 augustus

Vischpoort open van 13.00 tot 17.00 u.

zaterdag 10 en zondag 11 september

Open Monumentendag; thema: Iconen en symbolen; Vischpoort open.

dinsdag 11 oktober

Erfgoedcafé.

woensdag 9 november

Foto-kijkavond in het Dorpshuis in Hierden, georganiseerd door de werkgroep Hierden.

Agenda Stedsmuseum

"Op zoek naar het licht" | Schilderijen van kunstschilder Ton Schulten.
25 mei - 4 september 2016.

Stadswandelingen

Het Gilde van Harderwijker Stadsgidsen verzorgt diverse stadswandelingen en fietstochten onder leiding van een gids. Meer informatie via: www.stadsgidsenharderwijk.com. Stichting Rondeel verzorgt stadsrondleidingen voor groepen van minimaal 5 personen, waarbij 'maatwerk' wordt geleverd. Meer informatie via: www.rondeelharderwijk.nl.

Dinsdag 14 juni

Erfgoedcafé: De Stille Wei

De Stille Wei is een unieke plek zo tussen de oude stadsmuur en het weidse Wolderwijd, de voormalige Zuiderzee. De Stille Wei valt onder het beschermde stadsgezicht van de binnenstad. Wat betekent dat: "een beschermd stadsgezicht", wat is beschermwaardig? Wat willen we graag behouden en waarom? Betekent dit dat er niets mag of moet je juist ruimte geven aan ontwikkeling van het gebied om het op die manier ook voor de toekomst te behouden? Voor de goede orde, het gaat in deze bijeenkomst van het Erfgoedcafé niet over aspecten als overlast en dergelijke. Nee, het gaat om enerzijds het behoud van het unieke beeld van de oude stad, haar muren en poorten en anderzijds hoe je de Stille Wei kunt gebruiken als verblijfsgebied en als verbinding naar het Plantagepark. Verantwoordelijk wethouder Jeroen de Jong zal zelf deze avond zijn visie hierop toelichten en gaat graag met de aanwezigen in discussie hierover.

Maandag 20 juni

Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog

De belangstelling voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog groeit. Verschillende leden van Herderewich doen onderzoek naar bepaalde onderwerpen van die geschiedenis. Dat kan zijn: het verzet, de eerste oorlogsdagen, de hongerwinter, de bevrijding, de holocaust. Kortom, er zijn veel aspecten, maar ze betreffen allemaal die vijf jaren bezetting. Mede op initiatief van Ron van Slooten nodigt het bestuur alle geïnteresseerden uit om eens met elkaar van gedachten te wisselen en aan elkaar te vertellen wat ieder zoal bezighoudt en wat men te weten is gekomen. Vischpoort, 20.00 u. Graag even een berichtje als u aanwezig wilt zijn. Als er veel belangstelling is, moeten we uitwijken naar een andere locatie. info@herderewich.nl of tel. 417460, Matty Moggré.

Vischpoort huren?

De Vischpoort biedt een prachtige gelegenheid voor het vieren van verjaardagen of anderszins. Herderewich biedt iedereen de mogelijkheid hiervoor de Vischpoort te gebruiken. Bij de verhuur worden de volgende tarieven gehanteerd.

Dagdeel	Leden	Niet-leden	Commerciële instellingen
Middag 13.00 - 17.00 u.	€ 25,00	€ 37,50	€ 50,00
Avond 19.00 - 23.00 u.	€ 25,00	€ 37,50	€ 50,00
Extra uur aansluitend; max. 2 uren extra	€ 5,00	€ 5,00	€ 5,00

DUITSE TROEPEN IN HARDERWIJK OP 14 EN 15 MEI 1940

Motor met zijspan
waarop de bestuurder
en een infanterist met
geweer of mitrailleur
werd meegevoerd.

Dit jaar was het op 10 mei 76 jaar geleden dat Duitse troepen de oostgrens van Nederland overschreden. De Harderwijkers merkten er die dag nog niet veel van. Wel constateerden ze vermoedelijk dat de militairen van het 5e Regiment Huzaren de Jan van Nassaukazerne en Kranenburg hadden verlaten en dat er veel vliegtuigen over vlogen.

De volgende dag hoorden ze kanongebulder uit de richting Grebbelinie, zagen ze Nederlandse militairen uit de IJssellinie terugkeren en kwam er een stroom evacués uit Nijkerk en omgeving naar de stad.

Het Nederlandse leger had Harderwijk geen rol toebedeeld in haar verdedigingsplan maar vooral een functie als opvangcentrum van evacués en vluchtelingen gegeven.

In het Duitse aanvalsplan van X. Armee Korps (10e Legerkorps) voor Nederland vergat men de stad echter niet. Dat merkten de Harderwijkers 14 mei 1940 's avonds toen vele honderden Duitse militairen met voertuigen de stad binnreden, er de nacht verbleven en de volgende morgen wegvoeren of wegreden. Over die troepen gaat deze bijdrage.

DUITSE EENHEDEN

Op 15 november 1939 verscheen de door het 'Oberkommando der Wehrmacht' uitgegeven 'Holland Weisung' waarin stond dat Nederland moest worden aangevallen en bezet. Daardoor wilde het Duitse opperbevel een mogelijke flankaanval door in Nederland gelande geallieerde troepen, op de troepen die België en Frankrijk binnenvielen, voorkomen. Met behulp van zogenaamde 'Kriegsspiele' (gesimuleerde aan-

valsplannen op de kaart) stelde de leiding van de Wehrmacht vervolgens vast hoe een Duitse aanval moest verlopen en welke en hoeveel troepen daarvoor nodig waren.

Legergroep B, onder bevel van Generaloberst Von Bock, kreeg de opdracht Nederland en België binnen te vallen en te bezetten. Nederland kreeg daarbij te maken met eenheden van 18. Armee (18e Leger). Ten noorden van de Rijn vielen de 1. Kavalleriedivision en X. Armeekorps (10e Legerkorps), onder bevel van General der Artillerie Christian Hansen, aan en ten zuiden van de Rijn XXVI. Armeekorps. De aanval werd ondersteund door inzet van de 7e Flieger- en 22. Luftlandedivision in de Vesting Holland en voor luchtsteun zorgde de 2e Luchtvloot.

Harderwijk kreeg uiteindelijk te maken met een bij de 1. Kavalleriedivision ingedeelde eenheid en troepen van de 227e Infanteriedivisie van X. Armeekorps.

De 1. Kavalleriedivision had opdracht de noordelijke provincies te bezetten en vervolgens over het IJsselmeer door te stoten naar de omgeving van Enkhuizen.

Tot het X. Armeekorps behoorden o.a. de 207e en 227e Infanteriedivisie (sterkte per divisie ± 17.500 man) en de kleine 526e Grenswachtdivisie, vooral geschikt om als bezettingsmacht op te treden. De infanteriedivisies werden elk versterkt met een gemotoriseerde SS 'Standarte' (regiment) en een pantser- en troepentrein om snel in de diepte door te kunnen stoten. Het korps kreeg de taak om de IJssellinie te doorbreken en de Nieuwe Hollandse Waterlinie aan te vallen en dat gebeurde met de 227e Divisie in de noordelijke regio en de 207e aan de zuidkant.

DE 227E INFANTERIEDIVISIE

Samenstelling en opdracht

De divisie, onder bevel van de Generalmajor Friedrich Zickwolff, werd versterkt met o.a. de SS 'Leibstandarte Adolf Hitler' (SSLAH) (minus één bataljon en een sterkte van ± 2.500 man). Dit regiment, onder bevel van de SS-Obergruppenführer (kolonel) Sepp Dietrich, beschikte naast vrachtauto's voor transport van haar troepen ook over één compagnie motorrijders met zijspan en een peloton van 8 pantserwagens. Op de

12e mei werd dit regiment weer aan de divisie onttrokken.

De opdracht van de divisie was de overgangen over de IJssel bij Zutphen, Deventer en Zwolle zeker te stellen en vervolgens door te stoten naar de Grebbelinie en Amersfoort te nemen.

Zickwolff trachtte de overgangen over de IJssel bij Zutphen, Deventer en Zwolle te overmeesteren door inzet van drie zogenaamde 'Schnelle Gruppen'. De 'Schnelle Gruppe Nord', onder bevel van Sepp Dietrich, moest de bruggen bij Zwolle

Organisatie 227e Infanteriedivisie: de belangrijkste eenheden

Divisiestaf 227. Infanteriedivisie

Verkenningbataljon	(Radfahr Bataillon 227)
Verbindingsafdeling	(Nachrichten Abteilung 227)
Anti-tankbataljon	(Panzerjäger Bataillon 227)
Pionierbataljon	(Pionier Bataillon 227)
Verzorgingscompagnie	(Nachschub Kompanie 227)
Geneeskundige Compagnie	(Sanitäts Kompanie 227)

Infanterie Regiment 328
Infanterie Regiment 366
Infanterie Regiment 412
Artillerie Regiment 227

Versterkingen, o.a.:

SS Leibstandarte 'Adolf Hitler'

Artillerie- en Luchtverdedigingseenheden

Bruggenbouweenheden

Pantserrein nr. 4 en Troepentransporttreinen 4 en 4a

en Deventer veroveren en de 'Schnelle Gruppe Mitten' die bij Zutphen. De 'Schnelle Gruppe Süd' (met o.a. Radfahr Bataillon 227 moest de IJssel maar op een andere manier zien over te steken. Het bezit van die verschillende bruggen moest de divisie in staat stellen snel door te stoten richting Grebbelinie met hulp van de inzet van o.a. Panzerzug (trein) 4 gevolgd door Truppenzüge 4 en 4a.

Het liep anders. De Nederlandse militairen hadden de bruggen over de IJssel en het Apeldoorns kanaal tijdig onklaar gemaakt en dat betekende een enorm oponthoud voor de divisie. Na een gelukke rivierovergang bij Zutphen moest de divisie nog lang op brugslagmateriaal wachten om een pontonbrug te kunnen aanleggen. De 11e mei vanaf circa 03.00 uur konden

troepen gebruikmaken van de zuidelijk van Zutphen over de IJssel aangelegde pontonbrug. Het 3e Bataljon van 366 Infanterie Regiment bereikte daardoor pas in de vroege morgen van de 12e mei Barneveld. De hoofdmacht volgde in de middag en werd het mogelijk deel te gaan nemen aan de gevechten in de Grebbelinie.

227e Divisie en de Grebbelinie

Al snel na aankomst van de divisie in Barneveld en omgeving werden verkenningen richting Amersfoort uitgevoerd. Doel was doorgangen door de inundaties (onderwaterzetting) en versperringen in de Grebbelinie te vinden. De resultaten vielen tegen waardoor de divisiecommandant zich genoodzaakt zag toestemming te vragen om de 13e mei richting Scherpenzeel te mogen aanvallen. Die aanval mislukte en werd daarom, na een hergroepering, de 14e mei herhaald. In de loop van de morgen kreeg Zickwolff echter in de gaten dat de Grebbelinie ontruimd was. Toch kostte het nog veel moeite om de linie te doorbreken vanwege de inundaties en obstakels. Eerst in de loop van de middag kon de divisie daardoor de achtervolging van de Nederlandse troepen inzetten en troepen naar Harderwijk sturen.

KAVALLARIEDIVISION 1.

'Sonderkommando Stein'

De opdracht van de Kavalleriedivision 1. was het bezetten van de drie noordelijke provincies en het noordelijk deel van Overijssel. Vervolgens moest zij zich met het gros van haar troepen in westelijk Friesland gereedstellen voor een overgang over de voormalige Zuiderzee naar de vesting Holland ten noorden van Amsterdam. Die overgang bereidde de staf van de divisie voor met het 'Sonderkommando Stein'. Dit 'Kommando', bestaande uit (ouder) marinepersoneel, stond onder bevel van Korvettenkapitän Stein en werd toegevoegd aan Radfahr Bataillon 227.

De samenstelling van het Sonderkommando

Het 'Kommando' bestond vermoedelijk uit 5 officieren, 60 onderofficieren en manschappen, 5 chauffeurs en enige voertuigen. Uit het personeel werden 25 vaartuigbemanningen samengesteld, elk bestaande uit een schipper en een motordrijver. 5 vaartuigbemanningen

vormden een groep en stonden onder bevel van een marineofficier.

De gevormde groepen waren:

1. Groep Max - inzet vanuit Makkum
2. Groep Stahl - inzet vanuit Stavoren
3. Groep Stander - inzet vanuit Stavoren
4. Groep Hans - inzet vanuit Harderwijk
5. Groep Nanni - inzet vanuit Nijkerk

Groep Max kreeg de opdracht troepen over te zetten naar de Afsluitdijk west van Kornwerderzand en de Wieringermeerpolderdijk 1 à 2 km zuid van Den Oever.

Groep Stahl moest een troepentransport organiseren naar de Wieringermeerpolderdijk en Groep Stander naar Medemblik, Enkhuizen of Hoorn. Groepen Hans en Nanni moesten een troepentransport naar de haven van Huizen, achter het noordelijk deel van de Grebbelinie, voorbereiden en uitvoeren. Vanuit Harderwijk was de vaarafstand 28 km (± 16 zeemijlen) en geschatte vaartijd vier uren.

Verkenningen vooraf

Via de Duitse Marine-attaché in Den Haag werd vooraf veel informatie verzameld over alle havens aan de oostzijde en geplande landingshavens aan de westzijde van het IJsselmeer. De ingewonnen informatie had betrekking op de havenplaats zelf en haar haven, de mogelijk aan te treffen vaartuigen, de vaarroutes en het IJsselmeer.

Over Harderwijk werd vermeld: "het is een vissersrij- en havenstad met ongeveer 8900 inwoners en heeft geen verbinding met het binnenwater. De haven is door stenen en houten dammen omgeven en heeft een geringe diepgang. Naar de haven leidt een 3 km lange vaargeul met een diepte van 1,7 meter. In de buitenhaven is een draaikom voor schepen met een lengte tot 55 meter. Drinkwater kan uit het waterleidingnet worden gehaald. Vermoedelijk kunnen er visserijvaartuigen en motorzeilboten worden aangetroffen."

Marsroute

Vanaf Leeuwarden was de marsroute voor de Groepen Hans en Nanni: Steenwijk – Meppel – Zwolle – Elburg – Harderwijk. Omdat de IJsselbrug bij Zwolle was vernield, verplaatsten de Groepen Hans en Nanni zich via de pontonbrug

zuid van Zutphen naar de commandopost van de 227e Divisie in Lunteren.

SS 'LEIBSTANDARTE ADOLF HITLER' (SSLAH)

Obersturmführer Hugo Kraas

Het 3e Bataljon SSLAH bereikte in de middag van de 11e mei Barneveld. Rond 17.00 uur arriveerde daar ook Obersturmführer (1e luitenant) Hugo Kraas met zijn peloton 'Kradschützen' (zie foto op pagina 6). Hij meldde zich daar bij de commandant van het 3e Bataljon

van wie hij opdracht kreeg onmiddellijk verkenningen uit te voeren noord van de spoorlijn Amersfoort - Barneveld en richting Voorthuizen. Na enkele kleine schermutselingen met Nederlandse huzaren keerde hij rond 22.00 uur terug bij het 3e Bataljon.

De 12e mei moest de eenheid van Kraas, versterkt met een verkenning- en pioniereenheid, pantserafweer- en infanteriegeschut en ondersteuning van een artilleriebatterij, verkenningen uitvoeren richting Hoevelaken. Rond 14.00 uur gaf generaal Zickwolff de eenheid een nieuwe opdracht: "Nijkerk aanvallen en daarna doorstoten naar Harderwijk om daar de haven te bezetten en mogelijkheden voor inscheeping te verkennen." Voor het verkrijgen van scheepsruimte en het voorbereiden van een aanval over water, waren in de eenheid van Kraas een marineofficier en mogelijk vaartuigbemanningen, opgenomen. De nieuwe opdracht van Kraas was waarschijnlijk het gevolg van de geringe vorderingen die de 227e Divisie maakte bij haar aanval richting Amersfoort. Korpscommandant Hansen besloot daarom de aanval op de noordelijke Grebbelinie te ondersteunen door inzet van via het IJsselmeer aangevoerde troepen achter de Nederlandse verdedigingslinie.

Bij het bereiken van Nijkerk raakten de Duitsers in gevecht met het 3e Eskadron van het 1e Regiment Huzaren dat verdedigende opstellingen had ingenomen in het oostelijke en noord-oostelijke deel van de stad. De strijd was spoedig

beslecht ten nadele van de Huzaren, omdat ze niet opgewassen waren tegen de eenheid van Kraas en de pantservoertuigen van zijn verkenningseenheid. Na het gevecht verplaatste Kraas richting Harderwijk. Rond 19.00 uur kreeg Kraas van de divisie via de radio te horen dat hij met zijn peloton naar Zutphen moest verplaatsen. De eenheid moest nog 6 kilometer afleggen om Harderwijk te bereiken en bevond zich toen ergens tussen Putten en Ermelo.

HARDERWIJK ALS STARTPUNT VAN EEN DUITSE OPERATIE

De commandant van de 227e Divisie wilde na het vertrek van Kraas het uitvoeren van een landing achterwege laten, maar generaal Hansen reageerde anders en verstrekte Zickwolff de volgende opdracht: "De divisie zal met het versterkte 'Radfahr Bataillon 227' door een landingsoperatie vanuit de omgeving Harderwijk bij Huizen de terugtochtroutes naar Naarden 'sperrin'. Tegelijkertijd moet de zender Hilversum in bezit worden genomen."

Maandag 13 mei 1940

Op maandag 13e mei 1940 kreeg de 227e Divisie van X. Armeekorps de opdracht om vanuit Harderwijk met een versterkt Radfahr Bataillon 227 een verplaatsing over het IJsselmeer uit te voeren naar Huizen. Die dag lukte het niet om al troepen naar Harderwijk te sturen. De gehele divisie werd namelijk ingezet in en bij Scherpenzeel en het gebied zuid daarvan tegen zich hardnekkig verdedigende Nederlandse troepen. Twee Nederlandse compagnieën in de voorpostenlinie bij Scherpenzeel en twee in de frontlinie bij Ederveen zagen kans om met artillerieondersteuning de aanvallers tegen te houden en hen veel schade te berokkenen. De hele dag lukte het de Duitsers niet om de zo gewenste doorbraak door de frontlinie te forceren. Generaal Zickwolff zag zich daarom 's avonds genooddaakt zijn eenheden opdracht te geven het gevecht af te breken om zijn troepen te kunnen hergroeperen voor een aanval op de volgende dag.

Dinsdag 14 mei 1940

De 13e mei 's avonds begonnen de Nederlandse troepen in de Grebbelinie hun stellingen te verlaten om zich op de Waterlinie terug te trekken.

In het gebied rondom Amersfoort bleef echter een scherm met artillerieondersteuning achter met als doel de 227e Divisie te laten geloven dat de stellingen nog bezet waren. Pas op de 14e mei rond 09.00 uur kwamen de Duitsers tot de ontdekking dat de stellingen waren verlaten. De vele obstakels, mijnen en inundaties verhinderden echter dat de 227e Divisie snel kon doorstoten om haar volgende opdracht, het doorbreken van de Waterlinie bij Weesp en Muiden, uit te voeren. De opruimingswerkzaamheden kostten zoveel tijd dat de Duitse eenheden die dag niet verder kwamen dan Amersfoort. Pas de volgende dag rond 10.00 uur verscheen de eerste Duitse officier op het Stadhuis van Amersfoort bij burgemeester mr. J.C. graaf van Randwijck.

Radfahr Bataillon 227

Generaal Zickwolff had ook nog de opdracht het Radfahr Bataillon 227 met versterkingen naar Harderwijk te sturen. Die colonne werd op het eind van de middag geformeerd en vertrok aan het begin van de avond met waarschijnlijk Barneveld als startplaats. Via Voorthuizen – Putten – Ermelo reed men in de vroege avonduren Harderwijk binnen. Schiffmacher schrijft daarover: " 's Avonds komen er grote eenheden Duitse soldaten de stad binnen. Aanvankelijk blijven ze op de Markt. Er worden soldatenliederen gezongen in marstempo. De meningen hierover zijn verdeeld, de één vindt dat het muzikaal klinkt, de ander hoort het gezang met verschrikking aan, de klank van bezet zijn."

Van Kuik heeft een iets andere visie. Hij schrijft: 's Avonds trekt een gemotoriseerde Duitse afdeling van ongeveer 800 man onze stad binnen. Zij wordt in de openbare school op het Kerkplein ondergebracht. Een aantal militairen, onder wie de commandant, slaapt in de raadszaal van het stadhuis."

Dat de colonne gemotoriseerd was, betekende dat bij de operatie Duitse militairen van verschillende eenheden waren betrokken. De divisie beschikte niet over gemotoriseerde eenheden en moest dus voertuigen van verschillende onderdelen inzetten voor transport van de troepen. Het is niet waarschijnlijk dat het gehele Radfahr Bataillon 227 naar Harderwijk verplaatste, omdat bij het optreden in de Grebbelinie ook nog

verkenningcapaciteit nodig was. Wel zeker is dat het 2e Schwadron Radfahr Bataillon 227 in Harderwijk was.

De avond van de 14e mei

Na aankomst van de colonne op de Markt zal er, waarschijnlijk in overleg met het gemeentebestuur, snel naar onderdak voor de militairen zijn gezocht. Dat leidde tot een verplaatsing naar het Kerkplein en het inrichten van de school als onderkomen voor de komende nacht.

Ondertussen zal een aantal officieren overleg hebben gepleegd met het gemeentebestuur over het verwerven van de benodigde scheepsruimte voor het overbrengen van eenheden naar Huizen. Die zoektocht leverde vermoedelijk niet op wat de Duitsers ervan verwacht hadden, omdat diverse vissers hun boot elders hadden gebracht, bezig waren met de eenden of anderszins onvindbaar waren. Uiteindelijk werden er zeventien vissers mogelijk met dwang bereid gevonden hun boot beschikbaar te stellen.

Na het inrichten van hun kwartier zullen verschillende militairen nog (privé) inkopen hebben gedaan in de stad dan wel contact hebben gezocht met garagebedrijven voor onderhoud van hun voertuigen. Activiteiten die de volgende dag werden voortgezet.

Inkopen, reparaties en vorderingen

Bij de binnengetrokken colonnes waren meerdere vrachtauto's zo blijkt uit de aanschaf van benzine en het uitvoeren van reparaties. Geerling Visch (Hondegatstraat 15) voerde een reparatie aan een laadbak uit voor f 14,95. Kornelis

de Groot (Luttekepoortstraat 10) repareerde ook een auto en leverde onderdelen voor een bedrag van f 6,66. Arnold van Dullemen (Markt 9) verkocht naast auto-onderdelen ook benzine voor totaal f 4,80 (L18378D). Teunis Hop (Hierden G1.1) leverde voor f 24,97 benzine en autogereedschappen aan veldpostnummer L 17322. Teunis van Maanen (Verkeersweg 1) deed ook goede zaken. Hij leverde motorbrandstof, voerde reparaties uit en verzorgde vervoer op de 15e mei ten bedrage van f 233,56 voor L 04711, L 24659, L 13014 en L 18048.

Niet iedereen werd beter van de activiteiten van de Duitsers. Johannes Blommestein (Donkerstraat 5) merkte tot zijn schrik dat eenheid L 18378 zijn personenauto, een Renault met kenteken M 48695, best kon gebruiken. Hij mocht daar een bedrag van f 500, - voor vragen. Ook Kornelis de Vries (Hierdenscheweg 3) raakte zijn personenauto, een Willies Knight, kwijt omdat eenheid L 18378B deze in beslag nam. Hij kreeg slechts een schadevergoeding van f 85, -. Nog bekaaidier kwam Willem Meerens (Korte

Kerkstraat 3) er vanaf. Zijn 5-tons vrachtauto van het type Oldsmobile, kenteken M 56384, werd door eenheid L 18378A gevorderd waarvoor een bedrag van f 1275, - zou worden betaald. Hendrik de Geest (Donkerstraat 48) verkocht drie gebruikte 'Heerenrijwielen' voor f 50, - aan L 17322 en George Vedder (Smeepoortstraat 40) sleet een paar laarzen voor f 37, - aan eenheid L 04711.

Drogisterij Brouwer (Donkerstraat 351) kreeg nachtelijk bezoek van Duitse militairen van 14 op 15 mei. Naast f 15, - aan zilvergeld raakte hij 15 zemen à f 1,95 per stuk, 6 tubes scheercrème,

7 dozijn castellas (scheerzeepstaaf van de firma Dobbelman) à 15 cent per stuk en 2 dozijn jeugdzeep kwijt. Uiteraard kon hij naar zijn geld fluiten want Duitse soldaten deden niet aan inbreken. De firma's kregen geen geld voor hun diensten en producten ten behoeve van de Wehrmacht. De Duitse militairen zullen vermoedelijk gezegd hebben dat ze een nota, uitgeschreven op naam van de Wehrmacht in het algemeen of op een veldpostnummer, maar bij de gemeente moesten inleveren. De gemeente Harderwijk had echter voor aanschaffingen of diensten voor de Wehrmacht op de Begroting van 1940 geen bedrag opgenomen. Het gevolg was dat de bedrijven maanden op hun geld moesten wachten.

De inzet van de gevorderde schepen

Terwijl de soldaten nog liederen zongen op de Markt waren diverse militairen al bezig om schepen te vorderen. Waarschijnlijk speelden militairen van L 13014, die in Harderwijk arriveerden met een vrachtauto van 3. U-Flotille "Lohs" U-16 (was dit groep Hans?) een belangrijke rol.

Uiteindelijk lukte het commandant Radfahr Bataillon 227, Ritmeister Mancke, en zijn mensen, mede door tussenkomst van de burgemeester, een zeventiental vissersschepen te vorderen. De meeste schepen hadden een zeil en een hulpmotor van het type Z + H Ford 4 cylinder. Om die schepen gebruik te kunnen laten maken van hun hulpmotor "hat die Wehrmachtsdienststelle

L 18378A 1500 (eintausendfünfhundert) Liter benzin an Schnell-Motorschiffe abgegeben." De rekening daarvoor kwam ook bij de gemeente terecht.

De benzine werd in benzineblikken aan boord van de botters gebracht. Blikken die tijdens de reis door angstige militairen aan elkaar gebonden werden om in geval van nood als drijflichaam te kunnen dienen.

Behalve de bemanning konden de botters, naast militaire uitrusting, waaronder fietsen, mitrailleurs, munitie, pantserafweer- en infanteriegeschut, 10 à 15 manschappen vervoeren. In totaal dus tussen de 170 en hoogstens 270 personen. Die 270 personen waren snel bereikt met het vervoer van het nodige stafpersoneel, het 2. Schwadron Radfahr Bataillon 227 en de 7. Kompanie II. Bataillon Infanterie-Regiment 366. Verder stond op iedere botter op de voorplecht een mitrailleur en enkele vaartuigen waren overwegend beladen met uitrustingsstukken. In de ochtend van de 15e mei vertrokken de zwaarbeladen schepen met hun militaire lading om na een zonder problemen verlopen vaartocht van circa drie tot vier uur de haven van Huizen te bereiken. Over de ontscheping en het verdere optreden van de gevechtsgroep is niets bekend. Omdat Nederland al had gecapituleerd, zullen ze waarschijnlijk weer in het divisie-optreden zijn opgenomen.

Voor het gebruik van het vissersvaartuig en als vaarloon kregen de vissers een vergoeding van f 10,- (ca. € 4,50) per botter. De schippers van de HK 6, HK 59 en HK 95, die tijdens de vaartocht schade aan de motor opliepen, kregen de kosten voor de reparatie, uitgevoerd door Van Dullemen, ook vergoed.

Iets over betalingen

Of de ondernemers spontaan of onder dwang hun diensten hebben verleend of hun goederen hebben geleverd, is niet bekend. Zeker is wel dat de nota's niet onmiddellijk werden voldaan. Ook was er bij hen zeker geen kennis van de procedures die gevolgd moesten worden, die waren er gewoonweg nog niet.

Pas op 16 juli 1940 verscheen de 'Verordnung

144/40 des Reichskommissars für die besetzten Gebiete' waarin een procedure van betaling beschreven is. In die 'Verordnung' staan namelijk de voorwaarden voor welke goederen en diensten (meestal aangeduid als 'R-(egelmatische) verrichtingen' voor de Wehrmacht en SS de Nederlandse burgers en bedrijven vergoeding konden krijgen. Zij moesten hun verzoeken voor vergoeding indienen bij de gemeente en die zorgde dan voor de uitbetaling.

Voor het jaar 1940 had de gemeente Harderwijk op dit en op andere terreinen (evacués, vluchtelingen, enz.) die met de oorlog te maken hadden niets begroot. Het kwam er dan ook op neer dat de gemeente voor veel niet voorziene kosten opdraaide. In een schrijven van Gedeputeerde Staten, d.d. 8 October 1940, nr. 152 inzake de Begroting 1940 op Hoofdstuk XV van den Kapitaalendienst staat zelfs dat: "een eventueel nadelig saldo te zijner tijd uit de gewone middelen moet worden gedekt met inachtneming van een later te bepalen termijn van afschrijving." De gemeente kon bij het bevoegd gezag een 'Lijst van R-Verrichtingen' indienen aan de hand waarvan het bevoegd gezag, onder wie een vertegenwoordiger van de Wehrmacht, vaststelde welke vergoeding de gemeente tegemoet kon zien. En die vergoeding stond vaak niet in verhouding tot de gemaakte kosten.

Uit de financiële stukken behorende bij de Begroting van 1940 blijkt dat de nota's van 14/15 mei in de lijst van R-verrichtingen gedateerd zijn op 8 augustus en uitbetaald zijn op 19 en 20 september.

De nota's van de vissers die met hun boot Duitsers hadden overgezet en daarvoor een vergoeding van f 10,- kregen, zijn in de 'Lijst' opgenomen op 29 augustus. Op 21 september kregen zij het hun toekomende bedrag uitbetaald.

Van Dullemen, die de opgelopen schade bij de drie vissersboten had hersteld, moest langer op zijn geld wachten. Uit zijn briefwisseling met de gemeente blijkt dat de reparatiekosten waren vergoed aan de vissers en die waren 'vergeten' Van Dullemen te betalen.

In 1940 werden ook nog veel andere R-verrichtingen uitgevoerd voor de Wehrmacht. Voor al die verrichtingen die de gemeente in eerste in-

stantie betaalde, staat op de Begroting van 1941 slechts een inkomstenpost van f 200,-.

Hoe het verder ging

Slechts een klein deel van de Duitse eenheden kon door een tekort aan schepen worden overgezet. De achtergebleven Duitsers verbleven de rest van de dag in Harderwijk en vertrokken tegen de avond richting Utrecht om zich weer bij de divisie te voegen.

Slechts een tiental militairen, vermoedelijk behorende tot de 2. Kompanie Wachbataillon 591 (L 18048B), bleef achter op de Oranje Nassau-kazerne. Weldra kregen ze versterking van andere collega's die een 'Fluchwache' moesten inrichten. Daarover een andere keer.

Bronnen:

1. Amersfoort, H., P. Kamphuis (red): mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied. Boom, Amsterdam, 2012, 4e herz. druk
2. Beekman, F.S.A., F. Kurowski: Der Kampf um die Festung Holland. Mitler & Sohn, Herford, 1981
3. Brongers, E.H.: Grebbelinie 1940. Hollandia N.V., 2011, 11e herz. druk
4. Jong, L. de: Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1970. Deel 3
5. Topper, J.: Het IJsselmeerflottielje. De verdediging van het IJsselmeer in de meidagen van 1940. Uitgeverij Aspekt, 2012

tekst **Reijntje Poolen-Brouwer**

SCHIETPLAATS HIERDEN

De Schietplaats Hierden lag in de Tweede Wereldoorlog in de Mheenlanden, of zoals wij in Hierden het noemen 'de Oostermheen'. De Oostermheen ligt aan de Hierdense kant van de Hierdense beek, aan de overkant is het grondgebied van Hulshorst.

Over deze beek ligt een brug met de naam 'De Duitse Brug'. Dit herinnert aan de tijd dat de Duitse bezetter hier een schietplaats had ingericht. Hierden was meer een oefenplaats. Aan de andere kant van Harderwijk, achterin de huidige wijk Stadsweiden, lag de schietplaats 'Stellung Hase'. Daar vond het echte werk plaats, namelijk het uit de lucht schieten van Engelse vliegtuigen die naar Duitsland vlogen om er te bombarderen. Het werd allemaal groots aangepakt. Barakken werden gebouwd, waar de soldaten waren ondergebracht. Overal stonden kleinere gebouwen, een soort uitkijkposten. Het was verboden

Ooggetuigen van dit spektakel: Rende en Reijntje Poolen.

gebied; niemand mocht er in, behalve boeren die er vee hadden en daarvoor een ontheffing kregen. Tijdens de oefeningen vloog er een vliegtuig, de 'Bello', met erachter een luchtzak. Als deze geraakt werd en naar beneden kwam haalden de Duitsers deze snel binnen. Maar als Hierdense jongens ze te pakken kregen namen ze de zak mee naar huis. Deze was namelijk gemaakt van

een heel mooie stof, nylon, maar dat kenden we toen nog niet. Verder zaten er mooie koorden aan die goed gebruikt konden worden. De stof zelf is gebruikt om er gordijntjes van te maken. Soms kwamen er soldaten van de Willem George Frederik-kazerne uit Harderwijk naar de schietplaats om te oefenen. Ze marcheerden over de Zuiderzeestraatweg, vaak met een muziekkorps voorop en zongen er soldatenliedjes bij. Deze liedjes zijn na de oorlog lange tijd verboden geweest in Duitsland. Veel indruk maakte een instrument met allemaal belletjes eraan, dat hoog boven het korps uitstak. Navraag leverde op dat dit een 'schellenboom' of 'Turkse beiaard' moet zijn geweest.

Wonderlijk was dat één van deze Duitse soldaten regelmatig bij de smederij van de Firma Admiraal kwam kijken. Hij was heel erg geïnteresseerd in het werk, omdat hij thuis ook smid was. Het was een vriendelijke jongen, maar er was wel een probleem: uit Hasselt, waar de familie Admiraal vandaan kwam, was er een neef in huis. Neef Johannes was onderduiker! Iedere keer als de Duitse soldaat op bezoek kwam was het gevaarlijk, dus dan bleef hij de hele dag boven. 's Avonds kwam hij naar buiten om een frisse neus te halen. Op een morgen kwam de soldaat langs en was heel verdrietig. Hij vertelde dat hij naar de Ardennen moest. Hij liet een foto en een adres achter, maar er is nooit meer iets van hem gehoord. Na de oorlog is de foto teruggestuurd naar het woonadres, maar ook daarop is taal noch teken van hem of zijn familie vernomen. Neef Johannes heeft de oorlog overleefd. Hij trouwde een meisje uit Hierden en woonde zijn verdere leven in Hasselt. Na de oorlog werden 'de Barakken' omgebouwd tot woningen, want er was in die tijd veel woningnood. Op een van deze nu mooie woningen staat de naam 'Barak'.

tekst **Philip van der Valk**

Wie was er eerder ? Van der Valk of de Toekan

De vestiging van het Harderwijkse hotel-restaurant van het Van der Valk concern heeft enige jaren geleden binnen de gemeente de nodige strubbelingen opgeleverd, maar is er uiteindelijk toch gekomen. Behalve dat toentertijd slechts een paar 'Van der Valken' in de gemeente woonden, die niets met de Toekan te maken hadden, is het interessant om te zien of er eerder 'Valken' in Harderwijk hun domicilie hadden gekozen.

Dat bleek het geval te zijn, want met wat graaf- en speurwerk kwamen we in 1781 terecht bij een Andries van der Valk die met zijn vrouw en dochter in Harderwijk kwam wonen en werd ingeschreven in het lidmatenboek van de Gereformeerde Gemeente. Wat was hij voor man?

Andries Isaacs van der Valk werd geboren te Noordwijk op 5 juli 1722 en op 15 jarige (!) leeftijd werd hij ingeschreven als student in de Theologie te Leiden. In 1752 werd hij bevestigd als predikant in Loenen en trouwde aldaar op 3 december 1754 met Freryckjen Krijgsman, wier vader, Hendrik Warners Krijgsman, belangen had in de Loenense papierfabricage. In de daarop volgende jaren werd het gezin van Andries en Freryckjen verblijd met de geboorte van 9 kinderen (4 jongens en 5 meisjes), waarvan een jongen en een meisje op jeugdige leeftijd overleden en werden begraven bij de kerk in Loenen. Na de Gelderse gemeente Loenen 20 jaar te hebben gediend, nam de dominee ontslag en verhuisde de familie naar Amsterdam. Daar werd een firma gevestigd met de naam A. van der Valk & Zonen die handelde in Veluws papier. Andries werd ingeschreven als papiermaker in het Poorterboek van Amsterdam op 27 november 1781.

En toen geschiedde het... zoals al eerder was geschreven kwam de familie naar Harderwijk. De reden was dat de dominee al in september 1779, wellicht onder invloed van zijn schoonfamilie, de papiermolen 'Maria Magdalena' had gekocht. De molen stond in Harderwijk aan de Stadsweyde (waar anno nu de Weiburglaan de Westermeeuweg kruist). Helaas werd het geen succes want in 1785 werd de molen alweer verkocht en in 1786 vertrokken de dominee en zijn vrouw naar Doornspijk. Na enige omzwervingen kwamen zij in 1794 in Baarle Nassau terecht waar hij het ambt van predikant weer opnam en uiteindelijk, een paar jaar na het overlijden van zijn vrouw, op 25 december 1804 zelf overleed.

Met de papiermolen 'Maria Magdalena' is het niet veel beter afgelopen. Omstreeks 1795 werd de molen omgebouwd tot oliemolen en omgedoopt tot 'Hester Maria' en al in 1804 werd hij afgebroken en zijn onderdelen werden gebruikt voor het bouwen van een nieuwe molen in Eerbeek. Die molen is in 1863 afgebrand! Nazaten van de dominee wonen vandaag de dag nog steeds in Harderwijk.

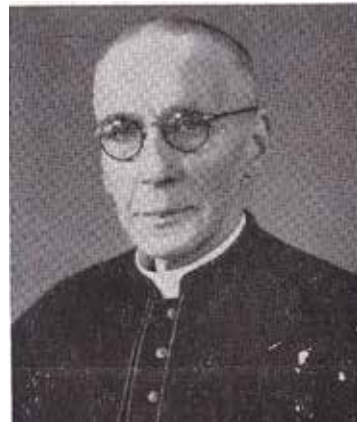
Handtekening Andries van der Valk

Bernardus Theodorus Gerritsen

Pastoor in Harderwijk van 1927 tot 1933

Op 12 november 1882 werd Bernardus Theodorus Gerritsen te Kilder (Gld) geboren.

Zijn vader was Lamert Gerritsen, van beroep arbeider. Zijn moeder was Johanna Smeenk. Het gezin bestond uit vier kinderen. De oudste was Grada Antonia Maria (* 5-1-1873), daarna Theodora Antonia (* 2-12-1875), vervolgens Gerhardus (* 23-12-1878) en tenslotte Bernardus Theodorus. De twee meisjes zijn jong overleden. Bernardus werd op 15 augustus 1910 tot priester gewijd, waarna hij achtereenvolgens kapelaan te Albergen (1910-1911), Zeist (1911-1918) en kapelaan van de St. Lebuïnusparochie te Deventer is geweest. Op 15 juli 1927 werd hij geïnstalleerd als pastoor van Harderwijk. De plechtigheid vond plaats in de Catharinakerk aan het Klooster. De eerste handeling die pastoor Gerritsen verrichtte was het inwijden van de klok voor de Rooms-katholieke kerk van Nunspeet in de pastorie van

Harderwijk (Donkerstraat 34). De Rooms-katholieke parochie van Harderwijk was, in de tijd dat Gerritsen pastoor was, niet rijk, ondanks dat ze enig onroerend goed bezat. Restauratie van het orgel in de Catharinakerk aan het Klooster kon geen doorgang vinden wegens gebrek aan financiële middelen. Door inspanning van de "Catharina Vereeniging" kon in 1931 in het priesterkoor van de kerk door de firma Cuijpers uit Roermond een nieuwe vloer gelegd worden. Het jaar daarop zorgde de "Catharina Vereeniging" voor een liturgische looper op het altaar, nieuwe gordijnen achter het altaar en een nieuwe bidstoel. Pastoor Gerritsen heeft zich sterk gemaakt voor de bouw van het Theresia-paviljoen. Deze uitbreiding van het Piusziekenhuis (Bruggestraat 21) was bestemd voor longlijders en zou plaats bieden aan 60 personen. De eerste steen werd door pastoor Gerritsen in december 1929 gelegd. De inwijding, verricht door deken Fock uit Amersfoort en pastoor Gerritsen, vond onder grote belangstelling op 24 september 1930 plaats. Door het faillissement van de Spaar- en Hulpbank Harderwijk en Omstreken liep de kerk een schadepost op van fl. 183,03 en het Piusgesticht van fl. 1442,48. Aartsbisschop monseigneur J.H.G. Jansen benoemde Gerritsen op 26 februari 1933

tot pastoor van de Sint Anthoniusparochie in Utrecht. Spoedig daarna werd hem het adviseurschap van de omvangrijke Rooms-katholieke Werkliedenvereniging in de stad Utrecht opgedragen. Op 15 februari 1936 raakte pastoor Gerritsen ernstig

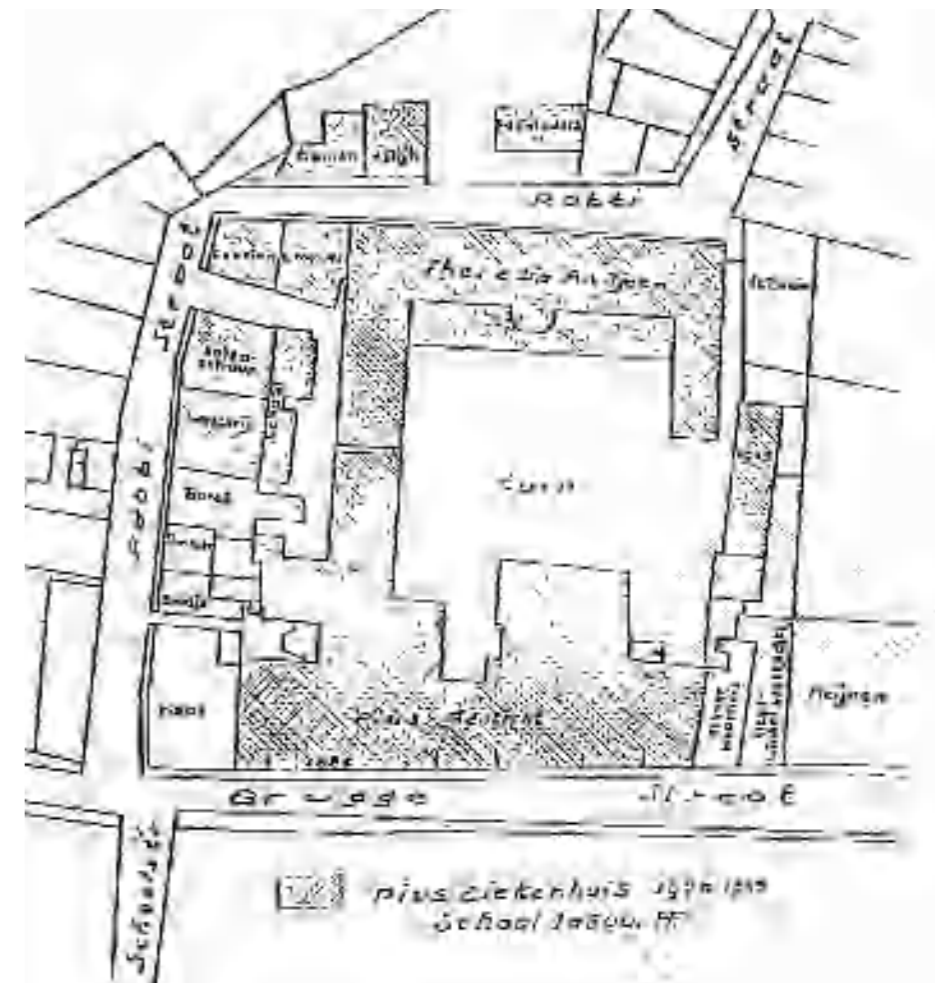

pastorie
Donkerstraat

gewond bij een auto-ongeluk. Doordat hij met zijn hoofd door het voorraam ging liep hij een schedelbasisfractuur op. Hij werd opgenomen in het ziekenhuis van Coevorden. Zijn laatste standplaats was de parochie van Oldenzaal. Daar zorgde hij dat de grafzerk van de stichter van de Oldenzaalse Rooms-katholieke Kerk bisschop Balderik (897-975) in de westelijke muur van de Plechelmuskerk werd gemetseld. Pastoor Bernardus Theodorus Gerritsen overleed op 2 januari 1957 in Oldenzaal.

Bronnen:
Overveluwsch Weekblad
1927-1933
De Harderwijker 1927-1933
Notulenboek kerkbestuur
R.K. parochie 1927-1933
De Telegraaf
Fijnenberg, H.J.,
Pius Ziekenhuis 1887 - 1982

Op de achterzijde van dit Vittepraetje vindt u een afbeelding van het Theresia-paviljoen

WESTERBORKPAD

wandelen in het spoor van de Jodenvervolg

tekst Joop Kooiman

De twee artikelen met de titel 'Kamp Westerbork' van de hand van Anton Daniëls in de laatste Vittepraetjes zijn aanleiding om hier even stil te staan bij het Westerborkpad.

In 2005 werd Jan Dokter uit Hoorn 70 jaar. Hij besloot ter nagedachtenis aan zijn gedeporteerde familie zestig jaar daarna de route te lopen van de Hollandse Schouwburg in Amsterdam naar kamp Westerbork in Hooghalen. Hij wilde met zijn eigen ogen de plaats zien vanwaar zijn familie werd gedeporteerd naar de vernietigingskampen. Door hechte samenwerking van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork met de

KNBLO Wandelsportorganisatie Nederland kwam in januari 2013 het lange-afstand wandelpad onder de naam Westerborkpad tot stand. Er zijn dertig etappes met een lengte tussen de 5 en de 15 km. In totaal 340 kilometer, langs de spoorlijn, 100 % rolstoeltoegankelijk, ondersteund door een wandelgids (boek) met talloze verhalen, aanvulling vanuit de website www.westerborkpad.nl, daarnaast een aanzet voor gebruik van apps. Het 'WesterborkLuisterpad' is nu helemaal compleet en met de telefoon zijn langs de route 60 verhalen te horen van ooggetuigen, die op een of andere manier betrokken waren bij de geschiedenis van de Jodenver-

volging. Zo wordt het verleden voelbaar op de plek waar het zich allemaal heeft afgespeeld.

Het pad loopt dwars door Harderwijk. Vanuit Ermelo loop je langs de spoorlijn naar Drielanden. Via de Weisteeg en de Oranjelaan naar de Joodse begraafplaats 'Beth Chaim' aan de Veldkamp. Daarna via de Mecklenburglaan-Oranjelaan naar het NS-station. Van daar over het Westeinde naar de Weidemeesterlaan waar het vroegere woonhuis staat van het gedeporteerde gezin Abraham, Grietje en hun dochter Härtz. Vervolgens de Smeepoortstraat in en daarna door de Donkerstraat-Markt-Hongedatstraat-Hoogstraat naar

de voormalige Synagoge in de Jodenkerksteeg. Via de Hogeweg en Alberdingk Thijmlaan loopt de route langs de Melis Stokelaan en de Parallelweg naar de voet/fietsbrug over het spoor richting Hulshorsterzand.

De route is in één richting gemarkeerd met stickers die voorzien zijn van het logo van Herinneringscentrum Kamp

Westerbork. In principe rechts van de weg op "zichthoogte". De gebruikte kleuren rood-wit en blauw zijn ontleend aan de Nederlandse vlag. De stickers zijn duidelijk te herkennen langs de hiervoor beschreven route door Harderwijk.

Bron: *Het Westerborkpad*.
ISBN 978-90-818590-0-4

Deze Oude Synagoge is nu een christelijk inloophuis en dagelijks open, behalve maandag. Di/wo/do van 10-13 uur. Vrij 10-21 uur. Za/zo 13-16 uur. Iedereen is daar tijdens openingsuren van harte welkom. Op de bovenverdieping is een ruimte ingericht met interessant historisch materiaal ter herinnering aan de vroeger in Harderwijk wonende Joodse gezinnen. Een bezoek waard!

tekst Renate Uittien-Jacobs

HARDERWIEKERS EN/OF HIERDERS (64)

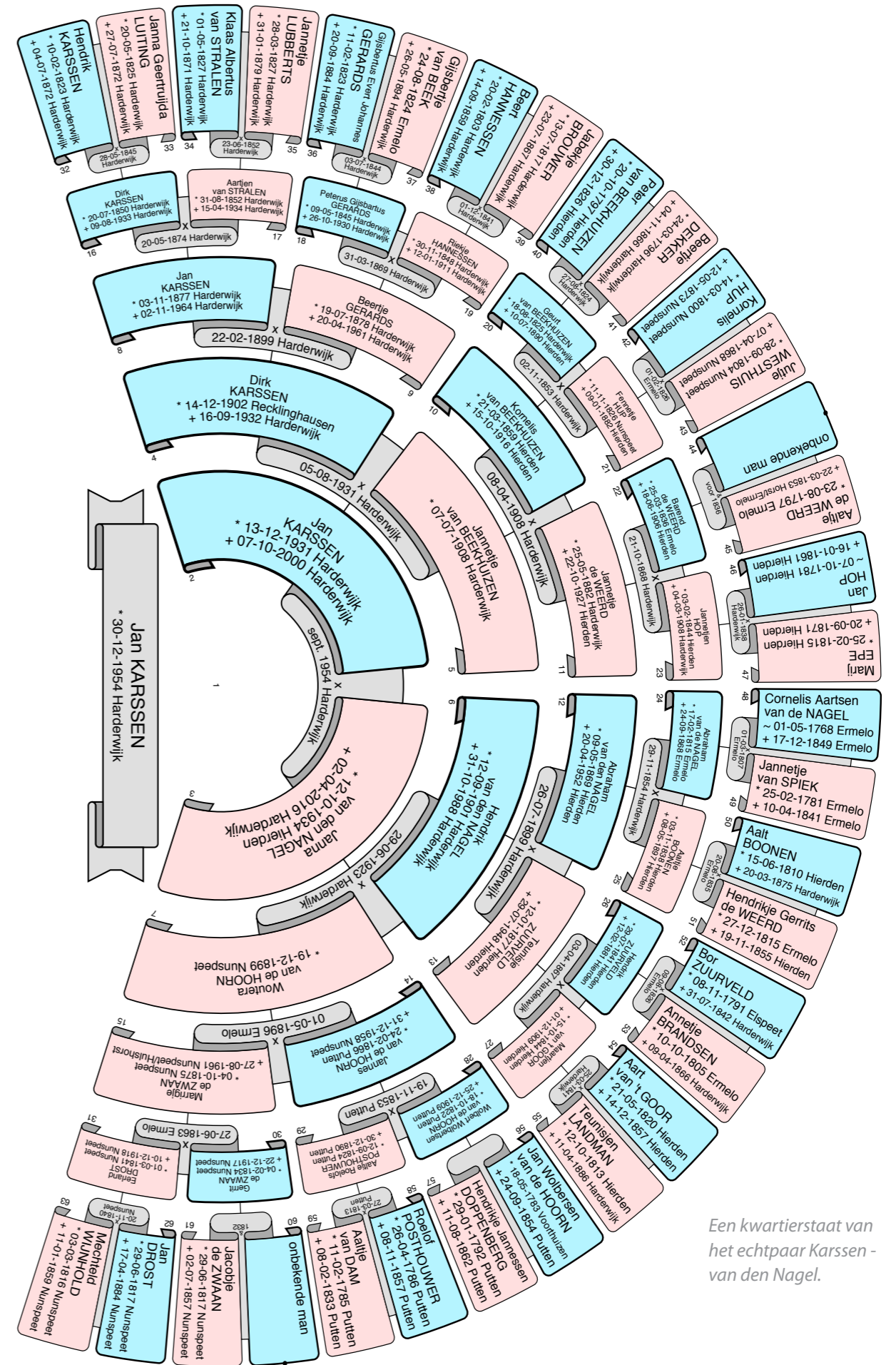
Onlangs overleed een goede kennis van mij, Janna Karssen-van den Nagel. Ik nam me voor wat over haar voorouders en die van haar man, Jan Karssen, in het Vittepraetje te zetten.

Jan heb ik leren kennen toen ik in Lelystad bij de Dienst Zuiderzeewerken op kantoor werkte. Hij was er chauffeur, haalde mij en nog een paar andere medewerkers op bij de Flevo-garage in Harderwijk. Als je dan zo'n halfuurtje meerijdt over de dijk praat je wat en vraag je wel eens het een en ander. Ik meende dat hij met zijn vrouw

en ik ging een keer bij haar in de tuin kijken. Leuk, er stond van alles in ondanks dat het maar een postzegeltje was. Ik weet nu waar de familie Van den Nagel vandaan kwam. Janna was een achterkleinkind van Abraham van den Nagel. Deze Abraham was jachtopziener en veldwachter bij Jhr. Sandberg van de Essenburg. Op een kwade dag werd hij op de jacht door de jonkheer, die blijkbaar slechtziende was, per ongeluk doodgeschoten. Een drama, hij liet zijn veel jongere vrouw Aaltje Boonen, die ook nog zwanger was van hun 6e kind, achter. Boze tongen beweerden, dat hij niet door Jhr. Sandberg, maar door een van de jagers, was doodgeschoten; hij zou wel eens op bezoek geweest zijn bij een van hun vrouwen. Er is denk ik helemaal geen onderzoek gedaan, omdat Sandberg de schuld op zich had genomen. We zullen nooit meer weten, wat de waarheid is, maar 't is wel een sappig verhaal. In elk geval bracht Aaltje haar kinderen (waarvan er één al jong overleden was), alleen groot. Ze werd zelf ook niet oud, 59 jaar. Ze woonde toen ze overleed in Hierden F 74, nu Zuiderzeestraatweg, en F 89, later Molenweg 18. (In 1954 werden deze huizen bewoond door resp. ene Wouters en E. Keizer). Er woonden toen nog 4 kinderen bij haar. Eén zoon Aalt vertrok naar Amerika.

Zo zie je maar, dat ieder mens een geschiedenis heeft.

Een kwartierstaat van het echtpaar Karssen-van den Nagel.

Van alles wat ver-EEUW-igd (68)

In juni 1916 meldt de krant dat er op de lijst hoogstaangeslagenen van Gedeputeerde Staten de naam van mr. J.F. Neeb prijkt. En was het tot voor kort gebruikelijk dat er een lijst werd gepubliceerd met daarop de namen van de stemgerechtigde ingezetenen, dit systeem zal binnen niet al te lange tijd tot het verleden gaan behoren. Het stemrecht zal dan niet langer meer afhankelijk zijn van inkomen, bezit of sekse, maar voor iedereen gaan gelden. Al enkele jaren worden er af en toe spreekbeurten gehouden om de mensen op het belang van **algemeen kiesrecht**

Het kiesrecht zal de vrouw uithuizig maken, werd bij herhaling gezegd. Spr. stelt daartegenover, dat uithuizigheid niet gemaakt wordt, maar aan te merken is als een innerlijke fout, als iets wat bij het karakter behoort. Een uithuizige vrouw zal uithuizig zijn met en zonder kiesrecht. Eens in de vier jaar te moeten stemmen, zal geen vrouw uithuizig maken; haar kiezersplichten vervullen, een krant lezen of een boek evenmin. En het bezoeken van vergaderingen is ieder vrijgelaten.

te wijzen. Zo is er een lezing over het onderwerp: "De Grondwetsherziening i.v.m. het Vrouwenkiesrecht". Niet iedereen ziet nut of noodzaak hiervan in en er wordt een scenario geschetst dat er grote problemen zullen opdoemen als deze plannen werkelijkheid worden, zoals een eventuele dienstplicht voor vrouwen. Ook wordt gevreesd voor meer uithuizige vrouwen.

Nu zijn er in deze tijd, het jaar 1916, natuurlijk ook wel andere zaken die de aandacht vragen. Het wordt steeds moeilijker om voldoende eten te kunnen bemachtigen, in ieder geval tegen redelijke prijzen. **Bonkaarten** voor dit, rantsoen voor iets anders, aanbod van regeringsbrood en - vlees enz. en daarbij de strenge regels voor

de prijzen van kamerverhuur en het verkopen van kleding aan of van Belgen, dit alles houdt de Harderwijkers wel bezig. De bakkers, die een vergunning hebben om witbrood te bakken voor personen die dit op doktersvoorschrift nodig hebben, raken deze machtiging kwijt. Voor ieder die de voortgang van de strijd precies wil volgen is er bij Wuestman een kaart van Europa te koop met daarop aangegeven de "gevechtscinien".

Iets heel anders is de reclame voor een boekje van de hand van **ds. M. Göpner** die tot 1888 de kerk in Harderwijk heeft gediend. Half mei is hij overleden en dit wordt aangegrepen om een boekje onder de aandacht te brengen dat hij heeft geschreven onder de titel "Wat het boek Job ons leert".

Enkele leerlingen van de **Rijksnormaallessen** worden bevorderd van klas 1 naar 2, onder hen R. Saager te Harderwijk en G. Bax, dochter van ds. D. Bax uit Hierden. Maar zij zal deze opleiding hier waarschijnlijk niet afmaken. Haar vader krijgt een beroep naar Asperen en neemt dit aan, waardoor het gezin Bax na 20 jaar Hierden gaat verlaten.

Wie nog iets verschuldigd is aan mevr. de **wed. Greidanus** wordt verzocht dit zo spoedig mogelijk te betalen, om invordering te voorko-

Allen die nog iets verschuldigd zijn aan Mevrouw Wed. GREIDANUS, worden verzocht het verschuldigde vóór den 15den Mei af te doen, daar na dien tijd de posten in rechten zullen worden ingevorderd.

men. Boven de apotheek van Greidanus aan de Grote Markt nr. 72 vestigt zich de tandarts H.A. Bor. De wed. A. van Dijk doet haar porselein- en galanteriehandel aan de Wollewevestraat C 108 over aan W.A. Smink. Aan de Israëlstraat wordt

zelfs een ijssalon geopend. Bloemist J. Hemeltjen vestigt de aandacht, behalve op de levering van bloemen en planten, op zijn rietmattenmakerij. De inwoner C. van Soest beschikt blijkbaar over de nodige eigendommen in de stad. Er worden tegelijk 32 panden en percelen te koop aangeboden. De gemeente koopt er enkele, voor een bedrag van fl. 8500.-. Voor fl. 1500.- gaat o.a. de hele Zoutkeet van de hand. **Erfhuizen** zijn er ook, o.a. voor mej. Braskamp, voor J. Hieter aan de Grote Poortstraat en voor Jan Karssen in de Oliestraat.

Erhuis - Harderwijk.
A. L. WILLEMSSEN,
deurw., zal Zaterdag 22
April 1916, 's morgens elf uur, ten
huize van JAN KARSSSEN in de
Oliestraat,
à contant verkoopen:
Kast, Ladetafel, Tafels, Stoelen,
Spiegels, Schilderijen, Veerenbed,
Kinderwagen, nieuw Heerencostuum,
Fornuispot, Kachel, Tonnen, Aarde-
werk, een Regulateurklok enz.
Te bezien vóór den verkoop van
10-11 uur.

De **grasverpachtingen** leveren weer het nodige op. Het gaat dan om voorgras van Het Hommelgat, bij De Essenburg, eigendom van de Hervormde Gemeente Harderwijk en om het voorgras en de naweide van het Klaphek, eigendom van het Burger Weeshuis. B&W zoeken een pachter voor 2 ha goed gemest bouwland, achter het Armenland. Inwoners van Hierden vragen om verharding van enkele wegen in Hierden. Dit verzoek wordt, op advies van de gemeentearchitect, afgewezen. Wel zal bij de eerstvolgende schouw de waterafvoer worden verbeterd.

Er heeft een aanbesteding plaats voor het **herstel van de Zeemuur** na de overstroming en voor de bouw van een ziekenbarak. Het laatste werk wordt gegund aan de laagste inschrijver: plaatsgenoot D. von Münching. Deze trekt later zijn aanbesteding in, maar dat wordt door de gemeente geweigerd. Aan wed. Van Werven uit Harderwijk wordt voor fl. 1886.- het herstel van de zeemuur gegund, hoewel een bedrijf uit Arnhem, H. Kleinhout, het voor fl. 56.- minder wilde doen. De komst van de nieuwe kazerne bij

Aanbesteding
13
Inschrijvingen voor het lossen aan de haven en het vervoeren van **380 duizend klinkers** naar de aan te leggen straten nabij het Kazerneterrein, worden ingewacht vóór **Dinsdag 13 Juni** a.s., des voorm. **10 uur**, ten Kantore van den GEMEENTE-ARCHITECT.
Inlichtingen geeft de Opzichter Verhagen.

het station levert, door de aanleg van wegen en riolering, de nodige werkgelegenheid op. Ook het militair hospitaal wordt aangesloten op het rioolstelsel.

De gemeente Harderwijk heeft, zo is te lezen, als enige gemeente in het land een vergunning geweigerd voor een inzameling ten bate van de "vakantiekoloniën". Het comité verzoekt nu een

— Staat van aan den gemeente-vischafslag aangevoerde visch, gedurende de week van 11 Mei tot en met 17 Mei 1916.
3600 1/2 K.G. zeeaal of paling, h. m. f 0.40, laagste markt f 0.19, middel-markt f 0.26⁵.
6800 1/2 K.G. bot, hoogste markt f 0.31⁵, laagste markt f 0.12⁵, middel-markt f 0.21⁵.
40 K.G. garnalen, hoogste markt f 2.50, laagste mkt. 1.55, mid.-mkt. 2.10, p. 14 K.G.
57 tal haring, hoogste markt f 6.75, laagste markt f 5.—, middelmarkt f 5.80.
1/2 K.G. spiering, hoogste m. f 0.00, laagste markt f 0.00, middel-markt f 0.00.

kleine bijdrage van particulieren. De gemeenteraad stemt ermee in het loon van de gemeentearbeiders W. Beelen, J. van Bijsteren en H.W. Kruijsdijk met fl. 1.- per week te verhogen. De heer Van Esveld, 2e commies ter gemeentesecretarie, maakt promotie; hij wordt 1e commies. De agent Beers wordt benoemd als buitengewoon opzichter der visserij. De **aanvoer aan de visafslag** wordt wekelijks gepubliceerd.

Er is weinig animo voor de **veehandel**, tenminste niet op de voorjaarsveemarkt; er is geen enkel beest aangevoerd. De lappenhandelaren gebruiken de touwen om hun lapjes uit te stallen. Aan de Friesche Gracht nr. 98 is er de mogelijkheid

tot het laten dekken van konijnen tegen een tarief van 10 cent. He gaat om een prachtdier, de "Fransche Papillon". Bij Klaas Kuiper is een z.g. monsterdag waarop belanghebbenden de hengst Panther van de eigenaren J. Mulder ten Kate en D.J. Spijker kunnen bekijken. Bij rentmeester Tiemens op De Essenburg kunnen zich gegadigden melden om hun koeien op het grote weiland te laten weiden. De plaatselijke weidemeester weigert toelating van twee pinken, omdat het waarschijnlijk geen Harderwijker eigenaren betreft.

— Door den weidemeester is de toelating van een tweetal pinken op de gemeenteweide geweigerd, omdat vermoed werd, dat de dieren het eigendom van een niet-ingezetene waren.

Van meerdere kanten komt het verzoek de **zomertijd** in te voeren, misschien wel om schaarse grondstoffen te sparen. De echte zomer is echter ver te zoeken. Want als de kalender de zomer aangeeft, zou de laatste decade de zaak nog moeten veranderen, anders zal de maand als de koudste junimaand sinds 1849 de boeken in gaan.

De verjaardag van **prins Hendrik** gaat tamelijk stil voorbij, zoals door de Koningin al eerder gevraagd is voor de gedenkdagen in de familie.

Voor de **Belgische inwoners van Harderwijk** gaat ook alles zijn gewone gang. De naamdag van de Belgische koning Albert wordt gepast gevierd in het kamp. Verder zijn er af en toe sportwedstrijden en ook muziek- en toneeluitvoeringen. Er komt al met al heel wat kijken om ieder goed onderdak te krijgen en van alles te voorzien. De middenstand doet vaak wel goede zaken, maar uiteindelijk zijn er veel kosten, die soms hoger zijn dan oorspronkelijk begroot.

Wat de vluchtelingen ons kosten.
 Voor het jaar 1915 was 8½ miljoen toegestaan voor den onderstand aan vluchtelingen.
 Dit bedrag is niet voldoende gebleken, waarom de Regeering nog een miljoen heeft aangevraagd.

Visserijberichten 1894

18-1-1894

Was er op 1 december 1893 in Harderwijk een hevige storm, er waren geen mensenlevens bij te betreuren. In de Friese plaats Wierum was dit wel het geval: vier schepen vergingen met man en muis. Er kwamen 22 vissers om, terwijl er 13 weduwen en 32 kinderen in diepe armoede achterbleven. Vandaag geven muziekvereniging Harmonie en zangvereniging Concordia een liefdadigheidsconcert, dat fl. 140.- opbrengt. Het geld zal via burgemeester Kempers naar de burgemeester van Wierum worden gestuurd ten behoeve van de slachtoffers van de alles verwoestende storm.

3-2-1894

In 1573 kreeg de stad Enkhuizen het recht der "Paelkiste", als beloning voor de belangrijke diensten, die haar inwoners in dit en het vorige jaar de Prins van Oranje en Holland hadden bewezen. Volgens dit recht moesten de tonnen, kapen, en bakens en wat verder voor de kennis

der gronden en zeegaten nodig was, door Enkhuizen worden onderhouden, waarvoor de stad van de schepen het z.g. "Paelgelt" mocht heffen. Naderhand werd het "paelgelt" afgeschaft. Het Rijk stelde Enkhuizen voor dit verlies schadeloos door jaarlijks aan de stad f. 14.426,86 uit te keren. In 1855 werd deze som gekapitaliseerd en ontving Enkhuizen f. 288.537,20. De werkplaatsen voor het vervaardigen van tonnen en bakens, benevens de magazijnen bleven aldaar. Eerlang echter zullen deze worden opgeheven. Er zal worden voortgewerkt zolang de voorraad hout strekt; is deze verbruikt, dan zullen de houten tonnen door ijzeren worden vervangen, die naar men meent te weten, uit Duitsland zullen worden betrokken. Vele knappe timmerlieden en smeden zullen dan zonder werk zijn.

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Wordt voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje. Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad. Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Ja! Ja, ik steun de uitgave van het Vittepraetje

naam _____

e-mail _____ telefoon _____

en ik maak mijn bijdrage à € _____

binnenkort over op rekeningnummer IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92 t.n.v. Herderewich

datum _____ handtekening _____

*Het Theresia-paviljoen, de uitbreiding van het
Piusziekenhuis (Bruggestraat 21) bestemd voor longlijders,
bood plaats aan 60 personen.*

Oudheidkundige Vereniging
Herderewich